

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет медико-фармацевтичних технологій
Кафедра нормальної та патологічної фізіології

ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ХВОРОБ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

(назва освітньої компоненти)

РОБОЧА ПРОГРАМА освітньої компоненти

підготовки другого Магістерського рівня
(назва рівня вищої освіти)
галузі знань 22 Охорона здоров'я
(шифр і назва галузі знань)
спеціальності 226 Фармація, промислова фармація
(код і найменування спеціальності)
освітньо-професійної програми Фармація
(найменування освітньої програми)
спеціалізації (й) _____
(найменування освітньої програми)

Робоча програма освітньої компоненти «Патологічна фізіологія хвороб цивілізації» спеціальності «226 Фармація, промислова фармація» освітньо-професійної програми «Фармація» спеціалізації (й) _____ для здобувачів вищої освіти 3 курсу.

Розробники:

КОНОНЕНКО Надія, зав. кафедри нормальної та патологічної фізіології, д.мед.н., професор

РИБАК Вікторія, професор кафедри нормальної та патологічної фізіології, д.біол.н., професор

МИРОНЧЕНКО Світлана, доцент кафедри нормальної та патологічної фізіології, к.мед.н., доцент

ЧІКІТКІНА Валентина, доцент кафедри нормальної та патологічної фізіології, к.біол.н., доцент

Робоча програма розглянута та затверджена на засіданні кафедри нормальної та патологічної фізіології

Протокол від «02» вересня 2022 року № 2

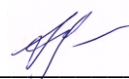
Зав. кафедри

проф. Надія КОНОНЕНКО

Робоча програма схвалена на засіданні методичної профільної комісії з біомедичних дисциплін
Протокол від «12» вересня 2022 року № 1

Голова профільної комісії

проф. Надія КОНОНЕНКО

1. Опис навчальної дисципліни

Мова навчання: українська

Статус освітньої компоненти: вибіркова

Передумови вивчення освітньої компоненти: вивчення освітньої компоненти «Патологічна фізіологія хвороб цивілізації» формує у студентів здатність інтерпретувати причини, механізми розвитку та прояви найбільш поширених захворювань цивілізації, аналізувати, робити висновки щодо причин і механізмів функціональних, метаболічних, структурних порушень органів та систем організму при цих захворюваннях; забезпечує фундаментальну підготовку та набуття практичних навичок для наступної професійної діяльності провізора.

Предметом вивчення освітньої компоненти «Патологічна фізіологія хвороб цивілізації» є загальні закономірності функціонування організму хворої людини, котрі виникають на рівні клітин, органів, систем і організму хворого в цілому; що визначають механізми резистентності та передхвороби, виникнення і перебіг окремих хвороб цивілізації та їх наслідків.

Інформаційний обсяг освітньої компоненти. На вивчення освітньої компоненти відводиться **90** годин **3 кредити** ECTS.

2. Мета та завдання освітньої компоненти

Метою викладання освітньої компоненти «Патологічна фізіологія хвороб цивілізації» є вивчення причин та умов виникнення найпоширеніших хвороб цивілізації і визначення провідних механізмів їх розвитку та окремих проявів на різних рівнях організації живих об'єктів – від молекулярного рівня до організму в цілому.

Основними **завданнями** освітньої компоненти «Патологічна фізіологія хвороб цивілізації» є:

- вивчити причини, механізми виникнення, розвитку, перебігу та наслідків основних хвороб цивілізації;
- з'ясувати порушення процесів життєдіяльності і можливості впливу на них при виникненні хвороб цивілізації.
- створити базу, яка визначає професійну компетентність і загальну ерудицію спеціалістів.

3. Компетентності та заплановані результати навчання

Освітня компонента «Патологічна фізіологія хвороб цивілізації» забезпечує набуття здобувачами освіти **компетентностей**:

інтегральна:

- здатність розв'язувати типові та складні спеціалізовані задачі і практичні проблеми у професійній фармацевтичній діяльності галузі охорони здоров'я на соціально-орієнтованих засадах або у процесі навчання, що передбачає проведення хімічних, біофармацевтичних, біомедичних, соціологічних та ін. досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог; інтегрувати знання, критично осмислювати та вирішувати складні питання, приймати рішення у складних непередбачуваних умовах, формулювати судження за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності; зрозуміло і недвозначно доносити свої висновки та знання, розумно їх обґрунтовуючи, до фахової та нефахової аудиторії.

загальні:

- ЗК 2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях, приймати обґрунтовані рішення.
- ЗК 4. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, вчитися і бути сучасно навченим.

ЗК 6. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 12. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.

спеціальні (фахові):

ФК 1. Здатність проводити санітарно-просвітницьку роботу серед населення з метою профілактики поширених захворювань, попередження небезпечних інфекційних, вірусних та паразитарних захворювань, а також з метою сприяння своєчасному виявленню та підтриманню прихильності до лікування цих захворювань згідно з їхніми медико-біологічними характеристиками та мікробіологічними особливостями.

ФК 3. Здатність здійснювати домедичну допомогу хворим та постраждалим у екстремальних ситуаціях та при невідкладних станах.

ФК 4. Здатність забезпечувати раціональне застосування рецептурних та безрецептурних лікарських засобів та інших товарів аптечного асортименту згідно з фізико-хімічними, фармакологічними характеристиками, біохімічними, патофізіологічними особливостями конкретного захворювання та фармакотерапевтичними схемами його лікування.

Інтегративні кінцеві *програми результати навчання* (ПРН), формуванню яких сприяє освітня компонента:

ПРН 1. Проводити професійну діяльність у соціальній взаємодії оснований на гуманістичних і етичних засадах; ідентифікувати майбутню професійну діяльність як соціально значущу для здоров'я людини.

ПРН 2. Застосовувати знання з загальних та фахових дисциплін у професійній діяльності.

ПРН 4. Демонструвати вміння самостійного пошуку, аналізу та синтезу інформації з різних джерел та використання цих результатів для рішення типових та складних спеціалізованих завдань професійної діяльності.

ПРН 12. Аналізувати інформацію, отриману в результаті наукових досліджень, узагальнювати, систематизувати й використовувати її у професійній діяльності.

ПРН 15. Надавати домедичну допомогу хворим при невідкладних станах та постраждалим у екстремальних ситуаціях.

ПРН 16. Визначати вплив факторів, що впливають на процеси всмоктування, розподілу, депонування, метаболізму та виведення лікарського засобу і обумовлені станом, особливостями організму людини та фізико-хімічними властивостями лікарських засобів.

У результаті вивчення освітньої компоненти здобувач повинен:

знати:

- хвороби цивілізації, їх особливості і вплив на хворого;
- причини, механізми, найважливіші прояви і наслідки основних захворювань цивілізації;
- основні принципи профілактики і терапії цих захворювань;
- основні перспективні напрями розвитку патологічної фізіології.

вміти:

- вирішувати ситуаційні задачі із визначенням причинних факторів, факторів ризику, головної ланки патогенезу, стадій розвитку, механізмів розвитку клінічних проявів, варіантів завершення, принципів надання медичної допомоги при найпоширеніших захворюваннях цивілізації;
- схематично відображати механізми патогенезу та клінічні прояви при захворюваннях цивілізації;
- аналізувати в патогенезі причинно-наслідкові порушення, патологічні і пристосувально-компенсаторні реакції, місцеве і загальне, специфічне і неспецифічне, знаходити провідну ланку патогенезу;
- визначати принципи лікування хвороб цивілізації.

володіти:

- методами визначення індексу маси тіла та встановлення стадії ожиріння;
- методами визначення глюкози в крові;

- навичками визначення функціональних показників серцево-судинної системи (пульс, артеріальний тиск).

4. Структура освітньої компоненти

Назви змістових модулів і тем	Обсяг у годинах					
	денна форма					
	усього	у тому числі				
		л	сем.	пз	лаб.	с. р.
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Модуль 1. Патологічна фізіологія хвороб цивілізації						
Змістовий модуль 1. Сучасні уявлення про розвиток хвороб цивілізації						
Тема 1. Поняття «хвороби цивілізації». Характеристика хвороб цивілізації та причини їх розвитку. Характеристика основних факторів ризику, особливості їх розвитку та взаємодії.	9	1		2		6
Тема 2. Метаболічний синдром.	10	1		4		5
Тема 3. Хвороби цивілізації: ожиріння та харчові адикції.	9	1		2		6
Тема 4. Хвороби залежної поведінки та види психічної залежності.	9	1		2		6
Тема 5. Хвороби цивілізації та соціальні токсиканти.	9	1		2		6
Тема 6. Хвороби цивілізації та психічне здоров'я.	9	1		2		6
Тема 7. Ятрогенні захворювання.	9	1		2		6
Тема 8. Імунодепресивні стани. СНІД.	9	1		2		6
Тема 9. Інфекції, що передаються статевим шляхом.	9	1		2		6
Семестровий модульний контроль	8			1		7
Усього годин	90	9		21		60

5. Зміст програми освітньої компоненти

Змістовий модуль 1. Сучасні уявлення про розвиток хвороб цивілізації.

Тема 1. Поняття «хвороби цивілізації». Характеристика хвороб цивілізації та причини їх розвитку. Характеристика основних факторів ризику, особливості їх розвитку та взаємодії. Еволюція хвороби. Особливості життєдіяльності сучасної людини. Визначення поняття «хвороби цивілізації». Основні нозологічні форми хвороб цивілізації. Науково-технічний прогрес і соціальні зміни як патогенетичні фактори розвитку хвороб цивілізації. Патогенетична роль гіподинамії і порушень харчування в розвитку деяких хвороб цивілізації. Екологічні фактори та їх значення у виникненні і розвитку захворювань цивілізації.

Тема 2. Метаболічний синдром: етіологія, патогенез. Метаболічний синдром: історія вивчення та визначення поняття. Інсулінорезистентність та її роль у розвитку метаболічного синдрому. Аліментарне ожиріння абдомінального типу і метаболічний синдром. Дисліпідемія як прояв метаболічного синдрому.

Тема 3. Хвороби цивілізації: ожиріння та харчові адикції. Ожиріння: визначення поняття, класифікації. Етіологія і патогенез окремих форм ожиріння. Медичні проблеми, пов'язані з ожирінням. Інші порушення харчової поведінки (анорексія, булімія, розлад «Binge-Eating»).

Тема 4. Хвороби залежної поведінки та види психічної залежності. Сучасні уявлення про залежну поведінку. Причини та механізми формування нехімічних форм адикції. Гемблінг - патологічна схильність до азартних ігор. Інтернет-залежність та інші технологічні адикції. Соціальні мережі – хвороба ХХІ століття. Сексуальна адикція.

Тема 5. Хвороби цивілізації та соціальні токсиканти. Хімічні форми залежної поведінки. Негативний вплив паління на організм людини. Наркоманії та токсикоманії. Етіологія, патогенез, види. Етіологія та патогенез алкоголізму.

Тема 6. Хвороби цивілізації та психічне здоров'я людини. Поняття про психічне здоров'я. Критерії і фактори, що визначають психічне здоров'я. Депресія. Синдром хронічної втоми. Історія, прояви, лікування.

Тема 7. Ятрогенні захворювання. Поняття про «ятрогенії». Фактори розвитку ятрогенії. Класифікація ятрогенії. Лікарська хвороба як наслідок нераціонального застосування лікарських засобів. Роль провізора у профілактиці лікарської хвороби.

Тема 8. Імунодепресивні стани. СНІД. Види імунної недостатності. Етіологія, патогенез первинних і вторинних імунодефіцитів. Типові прояви імунної недостатності. Етіологія, патогенез СНІДу. Патофізіологічна характеристика періодів ВІЛ-інфекції. Типові клінічні прояви СНІДу. Принципи профілактики і терапії ВІЛ-інфекції.

Тема 9. Інфекції, що передаються статевим шляхом. Уявлення про інфекційні хвороби, що передаються переважно статевим шляхом, їх класифікація. Джерела та шляхи поширення. "Класичні" венеричні хвороби - сифіліс та гонорея. Інфекції, що передаються статевим шляхом, з переважним ураженням статевих органів (хламідіоз, трихомоніаз, генітальний герпес). Інфекції, що передаються статевим шляхом, з переважним ураженням інших органів (гепатит В,С).

Семестровий модульний контроль

6. Теми лекцій

№ з/п	Назва теми	Обсяг у годинах
		Денна форма
1	Поняття «хвороби цивілізації». Характеристика хвороб цивілізації та причини їх розвитку. Характеристика основних факторів ризику, особливості їх розвитку та взаємодії.	1
2	Метаболічний синдром: етіологія, патогенез.	1
3	Хвороби цивілізації: ожиріння та харчові адикції.	1
4	Хвороби залежної поведінки та види психічної залежності.	1
5	Хвороби цивілізації та соціальні токсиканти.	1
6	Хвороби цивілізації та психічне здоров'я.	1
7	Ятрогенні захворювання.	1
8	Імунодепресивні стани. СНІД.	1
9	Інфекції, що передаються статевим шляхом.	1
Усього годин		9

7. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Обсяг у годинах
		Денна форма
1	Сучасні уявлення про розвиток хвороб цивілізації. Серцево-судинна патологія.	4

2	Метаболічний синдром: наслідки.	4
3	Хвороби залежної поведінки: характеристики, чинники, наслідки.	4
4	Стрес та його значення в патогенезі хвороб людини. Неврози. Психози.	4
5	СНІД та імунodefіцитні стани в сучасних умовах. Венеричні захворювання.	4
6	Семестровий модульний контроль	1
Усього годин		21

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Обсяг у годинах
		Денна форма
1	Роль спадковості в патології. Спадкові та вроджені хвороби. Хромосомні хвороби	6
2	Захворювання опорно-рухового апарату. Остеопороз. Остеохондроз.	6
3	Характеристика основних ксенобіотиків (токсикантів) їх значення і доля в організмі людини, профілактика. Значення харчових добавок. Лікувально-профілактичні заходи при агресії ксенобіотиків.	6
4	Електромагнітні поля та здоров'я. Вплив шуму та вібрації на організм людини.	6
5	Патогенна дія променевої енергії на організм. Віддалені наслідки дії малих доз іонізуючого випромінювання.	6
6	Хронічні нейродегенеративні захворювання (хвороби Альцгеймера та Паркінсона).	6
7	Професійні захворювання.	6
8	Варикозне розширення вен нижніх кінцівок.	6
9	Хронічні обструктивні захворювання легенів (ХОЗЛ).	6
10	Ятрогенні захворювання.	-
11	Підготовка до семестрового модульного контролю	6
Усього годин		60

Завдання для самостійної роботи

1. Студенти самостійно опрацьовують теми самостійної роботи з дисципліни, які не входять до плану аудиторних занять, використовуючи основну, додаткову навчальну літературу та Інтернет ресурси.
2. Оцінювання тем, які виносяться лише на самостійну роботу і не входять до тем аудиторних навчальних занять, контролюється при підсумковому модульному контролі.

9. Індивідуальні завдання

Не передбачено навчальним планом.

10. Критерії та порядок оцінювання результатів навчання

Відмінно «5»	здобувач вищої освіти твердо засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, основні положення наукових першоджерел та рекомендованої літератури, логічно мислить і будує
---------------------	--

	відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, висловлює своє ставлення до тих чи інших проблем, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок;
Добре «4»	здобувач вищої освіти добре засвоїв теоретичний матеріал, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, аргументовано викладає його; має практичні навички, висловлює свої міркування з приводу тих чи інших проблем, але припускається певних неточностей і помилок у логіці викладу теоретичного змісту або при аналізі практичного;
Задовільно «3»	здобувач вищої освіти в основному опанував теоретичні знання навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає, плутає поняття, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність стабільних знань; відповідаючи на запитання практичного характеру, виявляє неточності у знаннях, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх із майбутньою діяльністю;
Незадовільно «0»	здобувач вищої освіти не опанував навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень, майже не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі; відсутнє наукове мислення, практичні навички не сформовані.

Схема нарахування та розподіл балів

Поточне тестування та самостійна робота		Семестровий модульний контроль	Сума
Змістовий модуль 1			
T1 - T10	ЗМК 1		
3-5 балів (45-75 балів)	15-25 балів	60-100	60-100

T1, T2 ... T10 – теми практичних занять.

12. Формування поточного та семестрового контролю успішності навчання

При виставленні балів за поточний контроль оцінці підлягає робота на занятті під час розбору теми:

письмова робота (12 тестових завдань – кожне завдання оцінюється в 1 бал. (якщо тест містить декілька правильних відповідей, 0,5 балів зараховується у випадку правильного вибору ½ і більше категорій відповідей).

Таблиця нарахування балів поточного контролю

12 – «5»	здобувач вищої освіти надає відповідь на 12 поставлених завдань в обсязі 100 %
«11» - «5»	здобувач вищої освіти надає відповідь на 11 поставлених завдань в обсязі 92%.
«10» - «4»	здобувач вищої освіти надає відповідь на 10 поставлених завдань в обсязі 83 %
«9» - «4»	здобувач вищої освіти надає відповідь на 9 поставлених завдань в обсязі 75 %
«8» - «3»	здобувач вищої освіти надає відповідь на 8 поставлених завдань в обсязі 67 %

«7» - «3»	здобувач вищої освіти надає відповідь на 7 поставлених завдань в обсязі 60 %
«0»	здобувач вищої освіти надає відповідь на 6 та менш поставлених завдань

12. Форми поточного та семестрового контролю успішності навчання

Форми **поточного** контролю: усне опитування, тестовий контроль, змістова модульна контрольна робота; **семестровий модульний контроль** у вигляді усного опитування (**залік**).

Форма контролю – залік.

Змістовий модульний контроль проводиться у вигляді письмової роботи, яка складається із 5 питань – 15-25 балів; вага кожного питання 3-5 балів відповідно, що відповідає оцінці 3-5.

Семестровий контроль – підсумкова кількість балів з дисципліни (максимум 100) з оцінкою, яка визначається як сума балів поточного та семестрового контролю і виставляється за результатами роботи здобувача вищої освіти впродовж усього семестру. Знання здобувачів вищої освіти оцінюються як з теоретичної, так і з практичної підготовки за такими критеріями:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів	Оцінка ECTS	Залік
90 – 100	A	зараховано
82-89	B	
74-81	C	
64-73	D	
60-63	E	
35-59	FX	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Методичне забезпечення

1. Презентації лекцій.
2. Інформаційні плакати і таблиці.
3. Методичні вказівки до практичних занять.
4. Тестові завдання для поточного контролю.
5. Тестові завдання для підсумкового модульного контролю.

14. Рекомендована література

Основна

1. Патологічна фізіологія. Лекції. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти спеціальностей «226 Фармація, промислова фармація», «224 Технології медичної діагностики та лікування», «227 Фізична терапія, ерготерапія» / Н. М. Кононенко, В. А. Рибак, В. В. Чікіткіна, С. І. Миронченко, І. І. Шевцов, М. О. Остапець. – Х. : НФаУ, 2021. – 460 с. / – Х.: НФаУ, 2021.– 460 с.
2. Патологічна фізіологія. М. С. Регада, А. І. Березнякова, Н. М. Кононенко та ін. – Львів: Магнолія, 2015. – 490 с.

3. Pathological physiology : Manual for students of higher schools / S.I. Kryzhna, N.M. Kononenko, T.I. Tyupka et al.; ed. by N.M. Kononenko. – Kharkiv : NUPh : Golden Pages, 2012. – 200 p.
4. Патолофізіологія : підручник : в 2 т. Т. 1. Загальна патологія / Атаман О.В. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – 592 с.
5. Патолофізіологія : підручник : в 2 т. Т. 2. Патолофізіологія органів і систем / Атаман О.В. – Вінниця: Нова Книга, 2016. – 448 с.

Допоміжна

1. Милославська Ю. О. Вплив біохімічних маркерів на перебіг гіпертонічної хвороби II стадії у поєднанні з метаболічним синдромом /Ю. О. Милославська // Український медичний часопис. – 2012. – N 5 (91). – С. 129–133.
2. Метаболічний синдром: діагностика та профілактика в практиці сімейного лікаря / В. І. Ткаченко, Т. О. Багро, Н. В. Видиборець, О. К. Бондар // Ліки України. – 2016. – С. 42-45.
3. Аметов А. С. Сахарный диабет 2 типа. Проблемы и решения / А. С. Аметов. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2014. – 1032 с.
4. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки. Навчально-методичний посібник / О. Л. Христук. – Львів, ЛьвДУВС, 2014, 192 с.
5. Психіатрія і наркологія: підручник (ВНЗ III—IV р. а.) / Г.Т. Сонник, О.К. Напрєєнко, А.М. Скрипніков та ін.; за ред. О.К. Напрєєнка. — 3-є вид., випр. Київ. – ВСВ «Медицина». – 2017. – 424 с.
6. Основи загальної і медичної психології, психічного здоров'я та міжособового спілкування: підручник / І.Я. Губенко, О.С. Карнацька, О.Т. Шевченко. — 3-є вид., Київ. – ВСВ «Медицина». – 2021. – 312 с.
7. Наугольник Л. Б. Психологія стресу: підручник / Л. Б. Наугольник. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 324 с.
8. Інфекційні хвороби : підручник : у 2-х т. / за ред.. В.П. Малого, М. А. Андрейчина. _ Львів : Магнолія, 2018. – Т. 1. – 718 с.,; Т. 2. – 726 с.
9. Інфекційні хвороби. Підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації / О. А. Голубовська, Б. А. Герасун, О. М. Зінчук та ін. / За ред.. О. А. Голубовської. – К. : ВСВ «Медицина». – 2018. – 686 с.
10. Дерматологія і венерологія: підручник / В.І. Степаненко, А.І. Чоботарь, С.О. Бондарь та ін. – 2-е вид. Київ. – ВСВ «Медицина». – 2020. – 336 с.

14. Інформаційні ресурси, у т.ч. в мережі Інтернет

1. Сайт кафедри нормальної та патологічної фізіології (програма курсу «Патологічна фізіологія хвороб цивілізації») <http://pat.nuph.edu.ua>
2. Бібліотека НФаУ: <http://library@nuph.edu.ua>
3. Сайт дистанційного навчання <http://pharmel.kharkiv.edu.ua>
4. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленко <http://korolenko.kharkov.com> (
5. Харківська обласна універсальна наукова бібліотека <http://library.kharkov.ua>
6. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs360/ru/index.html>
7. <http://www.mma.ru/articles/138032/>
8. <http://cyberleninka.ru/article/n/spaysovaya-narkomaniya-prichiny-rasprostraneniya-i-mery-protivodeystviya>
9. <http://cyberleninka.ru/article/n/narkomaniya-biohimicheskie-i-psihologicheskie-aspekty>
10. <http://www.cardiosite.info/articles/article.aspx?articleid=6247>